

V. Szerb–magyar irodalmi
kapcsolatok

Hamvas Béla szerb fogadtatása

Hamvas Béla befogadása nálunk nagyon rövid ideje tart. 35 éve sincs. Első szövege Újvidéken, 1970-ben jelent meg, azóta foglalkozom életművével. Végül minden művét lefordítottam szerb nyelvre. Kb. a fele megjelent, a másik fele kiadóra vár. Ha mind megjelenne, mi lehetnénk az első nép, még a magyarokat is megelőzve, amely Hamvas összegyűjtött műveit megjelentette. E rövid idő alatt, mint a többség itt valószínűleg tudja, Hamvas nagy érdeklődést keltett a szerbek körében. Tudnunk kell azonban, hogy Hamvas sohasem lesz népszerű író. Az ilyen íróknak, mint ő, nincs nagy olvasóközönségük. Van azonban egy bizonyos réteg, amely felfigyel ezekre a művekre, olvassa őket, s ezeknek az embereknek a számára fontosak Hamvas művei. Gyakran találkoztam olyanokkal, akik nagyjából egyformán vélekednek róla, s azt mondják: Hamvas segített nekem, hogy normális maradjak. Ilyesmit mondani egy íróról: hatalmas elismerés a számára! Egy könyv, egy író ennél többet talán nem is nyújthat az embernek.

Ez alatt az idő alatt, amíg Hamvasnak szerb nyelven megjelent több mint húsz műve, gyakran felvetődött a kérdés, miért van annyira szükségük a szerbeknek Hamvasra. Hiszen, mint tudjuk, más népek, más kultúrák lényegében még nem fedezték őt fel. Így van ez a magyar kultúrával is, noha, meg kell hagyni, van Magyarországon egy szép réteg, amely olvassa és érti Hamvas-t, amelynek ő segít, ő ad szárnyakat. Csakhogy ez a réteg sohasem széles.

A szerbek – szerencsétlenségükre – az utóbbi mintegy 15 évben, kicsit talán több is, nemzetként és kultúraként nagyon mélyre süllyedtek. Ez az oka annak, hogy másoknál érzékenyebben reagáltak Hamvasra. Mint tudják, ebben az időszokban mi elvesztettük mindazokat a támaszokat, amelyekben hittünk, vagy amelyekről azt hittük, hogy léteznek a számunkra, amelyeket fontosaknak tartottunk. Kiderült, hogy mindezek a támaszok eltűntek, s már másként kell szemlélnünk a világot. Ha a XX. század elején még nem is voltunk biztosak abban, hogy az emberiség szétmorzsolódott és megindult a lejtőn, a század végére már teljes bizonyossággal megállapíthattuk ezt. Nem csu-

pán a szerbek, de ebben a térségben talán legelőször, és mindenki másnál jobban, űk. Hamvas tehát a szerb kultúrának, azaz egy bizonyos rétegének, különösen a fiataloknak és a középkorosztálynak, meg azoknak, akikhez közel állnak a művészetek és a filozófia, de egyszerű embereknek is – találkozam velük, megjelennek, ha Hamvasról van szó, az irodalmi esteken, fölismerhetők – egy más keretet kínált föl, amelynek már nem sok köze van az eltűnt támasztékokhoz. S ezek az emberek, akik Hamvasban találtak új támaszra, szárnyakat kaptak ahhoz, hogy másként tekintsenek önmagukra, életükre, az emberiségre, hogy ismét felállítsák az elveszett, tönkrement értékrendszert. Ismét hangsúlyozom, nem csak a szerbek esetében van ez így, másokra is érvényes, akik felfedezik Hamvast. Elsősorban azonban mégis a szerbeknél észlelhető, akik számára Hamvas ilyen körülmények között lényegi szükséglet volt a normális élethez, a túléléshez, az alagútból való kijutáshoz.

Mint látják, igen komoly dolgokról van szó. Akik olvassák, szeretik Hamvast, úgy gondolják, hogy rendkívül könnyű író. Könnyen olvasható, könnyen érthető, nem bonyolult. Azoknak azonban, akik nem tudnak közel kerülni hozzá, nem tudnak belemélyedni a műveibe, nagyon komplikált, sőt unalmas, nyagató. Nem értik, mit akar. Innen ered a legfőbb probléma. Azok, akik könnyen befogadják Hamvast, élvezettel olvassák, sőt, tudnak úgy élni, ahogyan ő javasolja. A többség azonban még mindig nem tud elérni hozzá.

Mi is Európa része vagyunk, mi is az ésszerű Európa vagyunk, szerencsére vagy sajnos, s mi is a történelmen keresztül közelítünk az élethez. Valamikor az emberek nem így tettek. Két-három évszázada van így, hogy nem tudunk elszakadni a történelemtől. Mindjárt a történelemmel, a korszakokkal kezdünk el foglalkozni, másként nem tudjuk megérteni egymást. Hamvast ez nem érdekli, ő másképpen közelíti meg az életet általában, Európát és a világot. Azon ritka gondolkodók közé tartozik, akik nem Európa-centrikusak. Mert az európaiak többsége Európa-centrikus, még akkor is, ha nem szeretne az lenni. Nem tud elszakadni Európától. Hamvas azok közé a szellemek közé tartozik, akiknek sikerült összekapcsolniuk Európát és Ázsiát, a Nyugatot és a Keletet. Csak az az igazán nagy ember, aki erre képes. A többiek kontinensük része maradnak, ami mégiscsak egy korlátozás. Hamvas előtt Nietzschének sikerült ez nagymértékben, de tudjuk, mi történt vele. Hamvas ezt olyan egyszerűen, olyan könnyedén, simán összekapcsolta! S aki képes így összekapcsolni Európát és Ázsiát, az egyben az egész világot összekapcsolta. Itt van már Amerika is, különösen Közép-Amerika, aztán Afrika, tehát – az egész emberiség. Hamvas pedig éppen arra törekedett egész életében, hogy az egészét egybefogja, tehát az egész emberiséget, nem csupán egy nemzetet, egy kontinenst. Közben azonban sohasem hanyagolja el az embert, mint egyedét, vagy saját közvetlen

környezetét, saját nemzetét. Hamvas egész életét Magyarországon élte le, összes művét magyar nyelven írta meg. Egyet sem más nyelven, pedig számtalan nyelvet tudott, nem is tudjuk, hányat. Egyidejűleg tartozik tehát saját kultúrájához, saját nemzetéhez és az egész világhoz. Azon ritka embereknek az egyike a XX. században, akik ismét egybe tudták kapcsolni mindazt, ami szétmorzsolódott, szétzilálódott. Nagy tett volt ez a XX. században, s a szerb olvasók ezt felfedezték. Felfedezték a magyar olvasók is. Más kérdés, hogy kevesen vannak az ilyen szerb és magyar olvasók, de persze nem várhatjuk el, hogy mindenki Hamvast olvasson.

Hamvas a harmincas évek válságából indult ki. Világválság van – állapítja meg, s akkor hozzáfog annak kiderítéséhez, mikor is kezdődött ez a világválság. Akkoriban, amikor Hamvas ezt a kérdést feszegeti, harminchatban, -hétben, -nyolcban – három kitűnő tanulmányt írt –, az emberek már látják a válságot. Nem mindannyian, de már egy jó részük, a jelentős gondolkodók nagy része. Hamvas azonban mást is lát. Azt, hogy ez a válság már korábban is létezett. És nagyságában, minthogy nincs olyan dolog, amit ő ne látott, tudott, ismert volna, visszafelé kezd lapozni. A XX. század első felét tanulmányozza, s látja, hogy a válság korábbi. A XIX. századot tanulmányozza, s látja, hogy a válság még korábbi. És fokozatosan halad visszafelé, elérkezik az ógörögökhöz, s látja, hogy már ott is van válság. Fokozatosan tolja ki az időhatárt, elérkezik az időszámításunk előtti 600. évhez, és megállapítja: körülbelül akkor keletkezett a válság. Ott vannak a gyökerei. Tehát az emberiség egésze – vagy öt, hat, tíz, lényegtelen, hány nagy ember, a legnagyobbak, a kínai filozófusok, egyes görög filozófusok – valamit már tudott. Akkor azonban, mintha vasfüggöny ereszkedett volna le, az emberiség elfelejtette ezt az egyetemes, közös, általános emberi tudást. Később egyes nagy elmék sejteni kezdenek valamit, de nem tudják kifejezni, nem tudják megállapítani, mi az. Az ókori nagyságok egyike, Plátón sem tudja.

– Valami történt – mondja Hamvas. S akkor rádöbben, hogy hibát vétett: az emberen kívül keresi a válságot. S csak akkor tudott eljutni az igazi válaszhoz, amikor a válságot magában az emberben kezdte keresni. Az ember ugyanis válsággal született. Bele van építve a válság. Valamikor az emberek egy egyetemes tudás birtokában voltak, ez segített nekik abban, hogy a jó úton haladjanak. Amikor a válságot áthárították a külvilágra, akkor kezdődött a történelem. Akkor indult meg az emberiség a lejtőn, ma is rajta vagyunk, esetleg a vége felé vagyunk, és tudjuk, hogy nem ez a jó út, de tovább haladunk rajta – magyarázza Hamvas. S nem is olyan nehéz ezt felismerni. Sokkal nehezebb az igazi feladatot elvégezni, megtalálni mindebből a kiutat. Hamvas nagy tanulmányokat, esszéket, regényeket írt arról, mi minden történt az emberiség-

gel évezredekén keresztül. Ugyanakkor bizonyos kiutat is kínál. Nem receptet, kilábalási lehetőségeket. Csak egyet említek közülük. Van egy könyve: Az istenek útja és az elődök útja. Ezúttal hadd magyarázzam el röviden csupán azt, mi az istenek útja, és mi az elődök útja. Az istenek útja az az út, amelyről az ember letér. Ez a helyes út. Az ősök útja az igaz útról való letérés útja. S az ősök útja mindig elválik az istenek útjától. Mára katasztrófális állapotba került. Az Újszövetségre emlékeztetném Önöket: Krisztus azt mondja apostolainak, tanítványainak: Aki velem tart, annak el kell felejtene apját, anyját, mindenkit. Ez szörnyen nagy követelés. Mindent elfelejteni! Igen, de fel kell fogni, az apostol az, aki Krisztust követi. Pál apostol pedig egyik levelében azt mondja: aki nem szereti saját testvérét, az Istent sem szeretheti. Mint látják, két különböző dologról van szó, de összeköthetjük Hamvassal. Az istenek útja apostoli út. Nem mindenkinek való út ez, nehéz, hatalmas, lemondással, aszkézissal, megértéssel jár. A testvért szeretni, s csak utána az Istent, ez már az ősök útja. Még mindig jó út, egyenes, keresztény, de különbözik attól a másiktól. Csak ha elferdül, akkor lesz végzetes, akkor már természetesen nem igaz út. Nehéz tehát az istenek útját járni, csak kevesek képesek rá. A többség az ősök útján halad. Keleten azonban lehetséges, hogy az ember rátaláljon az ősök útjára: van munkája, érdeklődési köre, karrierje, ahogyan azt mi mondjuk, megnősül, férjhez megy, gyermekei lesznek, felneveli őket. Ez egy normális út, az elődök útja. Ám keleten azt mondják, van visszatérés a korábbi úthoz. Amikor az ember felneveli gyermekeit, vissza kell térnie, az Istennek kell szentelnie életét. Elmehet szerzetesnek, elmehet egy barlangba. S onnan van visszatérés.

Csupán azt szeretném hangsúlyozni, mennyire bonyolult dolog ez. Hamvas erről rendkívüli módon beszél. Sok mindent tud, tudja, mi történt Európában, és mi Ázsiában. Szinte abnormálisnak tűnik, hogy egy ember élete során ennyi tudást begyűjtson. Nem tudjuk, hogyan sikerült ez neki. Egy nagy francia gondolkodó segítségével, aki Keletre ment, elhagyta Európát, a kereszténységet is, Hamvas abból indult ki, hogy az emberiség valaha a szent könyvek révén mindent tudott. Kissé leegyszerűsítve így is mondhatnám: az Isten évezredekén keresztül időnként egy kiválasztottjának átadta mindazt a tudást, amivel az emberiségnek rendelkeznie kell. Sok ilyen kiválasztott, nagy emberről tudunk, Mózesnek, Krisztusnak, Buddhának hívták őket, s vannak még mások is. Az Isten tehát valakit kiválaszt, közli vele mindazt, amit az embereknek tudniuk kell, és megbízza kiválasztottját, hogy adja át ezt a tudást az embereknek. Az Isten által kiválasztott ember nem akárki: kivételes ember, szinte természetfölötti képességekkel. Amikor az Isten átadja neki a tudást, ennek az embernek minden világos. Ez körülbelül olyan, mint amikor reggel, ébredéskor még az álom és az ébredés határán vagyunk, s egyszeriben minden megvilágosodik

előttünk, minden érthető. Vannak ilyen pillanataink az életben, nem is ritkák. A következő pillanatban azonban már nem is tudjuk, mi az, ami oly világos volt a számunkra. Nos, a kiválasztott személynek, aki előtt minden világos, a következő pillanatban a kapott tudást át kellene adnia övéinek, a hozzá legközelebb állóknak, mondjuk a tanítványoknak, az apostoloknak. S akkor képtelen olyan érthetően és világosan közölni mindazt, amit olyan jól megértett, és emiatt szenved. Ezek a kiválasztottak általában nem is írtak semmit. A tudást átadták a tanítványoknak. A legjobboknak. Hogy tizenketten vannak-e, vagy hányan, az más kérdés. E legjobb tanítványoknak érteniük kell tanítójukat, neki viszont már nem olyan érthető mindaz, amit istentől kapott. Tanítványainak még kevésbé érthető, noha igyekeznek, akarnak tanulni. Általában igyekeznek le is jegyezni, amit hallottak. Ám az út hosszú: Isten, azután annak kiválasztottja, majd ők, majd a lejegyzés. A kimondott szó sokkal világosabb. Csak a mi korunk mondja azt: írd le, mert csak az a fontos. Az írás nem eléggé világos. A szó sokkal érthetőbb, sokkal közelebb áll az emberhez. Mint látják, bekövetkezik az emberiség tudomására hozott nagy, szent igazság elhanyagolása. S aztán, az évezredek során, mondjuk Indiában Siva ismét magához szólít valakit, és ismét figyelmeztet: elfelejtettétek a dolgokat, nem jártok jó úton. És újból átadja az egész tudást. És ismét bekövetkezik az eltérés, újra és újra.

Európa, a világ közepe, mindenholnan összegyűjtötte a tudást, a régi ismereteket, Közép-Amerikából, Ázsiából, Alexandriából, részletekben, ahogyan tehette. Ez a tudás azonban nem teljes. Mi van például a Bibliában? Hatalmas dolgok, de azok is csak részletek, s nem egészen értjük. Még a hívők is, akik nem tudják racionálisan felfogni, hisznek, de nem tudnak. Vagy vegyük az ember és a világ keletkezését. Csak részleteink vannak egy feledésbe merült valamiből. Hamvas azt javasolja Európának, hogy az összegyűjtött ismereteket tanulmányozza, hogy, ha lehet, eljusson az egykori teljes, szent, igaz, nagy tudáshoz. És nem lehet úgy tenni, mint az európaiak, nem lehet azt mondani: ez racionális, ez vallás. Ez téves hozzáállás az európaiak részéről. Nap mint nap tapasztalhatjuk, hogy a tudomány felfedez valamit, azután azt mondja, ó, hát Egyiptomban ezt már tudták, csak másként nevezték, a görögök ezt már tudták, csak úgy véltük, az metafora. Athéné kiugrott Zeusz fejéből – ez nekünk szép metafora volt. Ez történt most is: részecskéből birka keletkezett! Ember is keletkezhet. Nem ugyanaz-e ez, mint Zeusz és Athéné esete? Ugyanaz, csak ők másképpen nevezték. A tudomány tehát nem alkot semmi újat, csak azt, ami már valamilyen módon létezik. S rájövünk: az emberiség mindezt már tudta, csak elfelejtette. Hamvas azon nagy elmék egyike, akik képesek átadni nekünk azt, ami részecskében megőrződött. Mi olvassuk, ám nem értjük. Nem a szöveggel van gond, az világos, csak nem értjük, mit akar nekünk mondani.

Ha valaki nem segít nekünk az iskolában stb., azt sem értjük, mi történt két évszázaddal ezelőtt. Azt pedig végképp nem értjük – még ha maradtak is feljegyzések –, hogy mi történt 3000 vagy 7000 éve. Hamvas azt mondja: létezik a tudás, amelytől elidegenedtünk, s csak a tudománynak hiszünk. Valaha úgy tűnt, a tudomány mindenható – a XIX. századi természettudományok –, olyannyira, hogy 1900 körül azt hittük, a XX. században eljutunk a Paradicsomba! S látjuk, mit történt velünk a XX. században. A tudomány nem képes elérni azt, amit az emberiség várt tőle. Sőt, sok rosszat tett.

Képzeljék el: mindannyian az 1900. évben járunk. Mögöttünk a fényes XIX. század, a tudomány, különösen a természettudományok százada. Hogyan tekintünk a jövőre 1900-ban? Figyelmeztetek, ez Nietzsche halálának éve. Vegyük a szerbeket és a magyarokat! Történelmüket 1900 körül. Mit várhatnak a szerbek, és mit a magyarok? Egyik is, másik is tele van reményekkel. Szerbia a szerb földek egyesülésére számít, az Obrenovićok vannak hatalmon. A szerbeknek nagy nemzeti programjuk van, a Garašanin-féle program. A felfelé ívelés időszakát élik. Legjobb érettségizőiket külföldre küldik, a nagyvilágba, Oroszországba, Németországba, Franciaországba, Itáliába. Az oktatási miniszter ismer minden érettségizőt – nem sok van belőlük Szerbiában –, s a legjobbakat ösztöndíjjal küldi ki. Visszatérnek, csakhamar létrejön az Egyetem. Hatalmas potenciál, nagy tudósok, ez Szerbia jövője.

A magyaroknál az 1867-es kiegyezés után, és miután elátkozták Deákot, hogy elárulta 48-at, hatalmas felemelkedés indul be: építkezés, vasutak, ipar, a nemzet gazdagodása. Ugyanakkor szegényedése is, de mindegy, néhány fokkal felemelkedik az ország, noha Ausztriához tartozik. 1900 körül szinte kiegyenlítődnek 48 és 67 ideáljai. Egyszeriben mintha azonosak lennének – noha nem azok –, a felemelkedés ugyanis nagy ívű. A XX. század mosolyog tehát a szerbekre és a magyarokra. S mi történik? Vegyük a közös dolgokat: Első világháború. Európában nagyobb katasztrófa a másodiknál. Nem az áldozatok számát tekintve, hanem meglepetés volta miatt. Azt hitték, hogy Európában nem lesz több háború. Erős értelmiség, erős tudomány, magas szintű iskoláztatás. S akkor – bekövetkezett a szörnyűség. Jött még az októberi forradalom, az emberiség nagy balszerencséinek egyike. Szerencse, hogy a XX. században be is fejeződött mindez. S még nem volt elég: jött Hitler és a fasizmus, ami a második világháborúba torkollott. Naivság volt tehát azt hinni, hogy a Paradicsom küszöbén vagyunk.

Nietzsche azt mondta, hogy az emberiség csak két évszázad elteltével fogja őt megérteni. Halála óta csak egy évszázad múlt el, az egyik félidő. Térjünk most vissza a 2000. évbé! Vajon ugyanazt fogjuk-e most mondani, mint amit 1900-ban mondtak? Hogy a boldogság vár ránk, a Mennycsászár, az Európai

Unió? Jó lenne. Nietzsche azonban azt mondja, két évszázadnak kell eltelnie, mire az emberek megértik őt. Az első féldőben nem hittünk neki. Igaza volt. S mi legyen a második féldőben? Hamvas nagy tisztelője volt Nietzschének. Vannak megoldásai, lát kiutakat. Nemcsak nemzeti programot, hanem az egész emberiségnek szóló programot építhetünk rá, ám ez nem könnyű. Hamvas azonban nem az egyedüli nagy elme a világon. Vannak a szerbeknél is ilyenek, nem éppen ekkorák, de néhányat közülük örömmel felsorolnék. Akiket olvasni kell, akiknek a művére oda kell figyelni. Vannak ilyenek a románoknál, a lengyeleknél, a németeknél, a franciáknál, a spanyoloknál, az olaszoknál is, csakhogy mindezek az emberek marginálisak, nem tartoznak Európa és a világ fő folyamataiba. Nagy kár, hogy ezt a párhuzamos folyamatot teljesen elhanyagolták. Mindkét vonulatra szükségünk van, az elhanyagolt talán még fontosabb is lesz a másikonál. Nagy nyereség lenne azonban az emberiség számára az is, ha egyenrangúak lennének. A politikusoktól ne várjuk el, hogy felfigyeljenek erre a másik folyamatra, ők túltólul gyakorlatiasak ehhez. Őket az érdekli, milyen sikerük lesz a következő választáson. Én egy hosszú távú, a nemzet és az emberiség szempontjából is fontos dologról beszélek. Ezt a vonalat kell erősíteni, ettől várni a nemzet és az emberiség megújulását. Ha ezt más nemzetek nem is látják, a szerbeknek látniuk kellene. Mert legmélyebbre süllyedtek, s mert éppen ezért valószínűleg legnehezebb is lesz kikecmeregniük. Ha ilyen programjuk nem lesz, nem is tudnak kilábalni. Hamvasnak kellene szerb nemzeti írónak lennie, aki megoldásokat kínál.

Hamvas megírta művét, megtette, amit meg kellett tennie. Én teljes egészében lefordítottam őt. Én is megtettem, ami engem illet. Hogy a szerbek megjelentetik-e? Hogy mennyire fog hatni rájuk, a szerb gondolkodásra? Szeretném, ha megjelentetnék, és hatna. Máris hat, de nem kellően. Kikecmeregünk-e? S vajon a magyarok – miután el voltak vágva Nyugat-Európától, s mindattól, ami a legjobb volt Nyugat-Európában – most majd telítődnek-e Nyugat-Európával? Rájönnek-e arra, hogy ott vannak nagy értékek, amelyeket át kell venni, de hogy megoldás ott nincs? Amikor majd a magyaroknak elégük lesz Nyugat-Európából, mondjuk egy húsz év múlva, vissza kell térniük Hamvashoz. Fordítaniuk nem kell, minden magyarul van megírva. Köszönöm szépen!

A fordítás mint korparancs

Magyar irodalom szerb fordításban
a XX. század végén

Egyik legjobb műfordítónk, Branimir Živojinović pontosan húsz évvel ezelőtt megállapította, hogy „szinte minden, ami ebben az országban létrejött, a fordítók hozzájárulásával, közreműködésével jött létre”. Első pillantásra monstruózusnak, talán sértőnek is tűnik ez az állítás – folytatja Živojinović –, ám tekintsünk szét magunk körül bár két percig, gondolkodjunk öt percig, s kiderül, hogy pontos. Kétségtelen, hogy a fordítás minden népnél minden irodalomnak, filozófiának, szellemi megformálásnak a kezdete. Saját nyelvünkön megtestesítve más emberek egyébként hozzáférhetetlen vízióit, és eltörölve így nemcsak a nyelvi, hanem a tér- és időbeli határokat is, a fordítók hozták ezeken a területeken a legnagyobb személyes áldozatot a véleménycsere kialakulásáért. Ha pedig definíciókat szándékoznánk alkotni, egyik közülük mindenképpen így hangzana: a civilizáció, illetve a kultúra a fordítók műve.

Azt hiszem, a szerb–magyar kapcsolatokról szóló kerekasztal-beszélgetéseknek ez a sorozata is jó alkalom arra, hogy azok is megszólaljanak, akik azon fáradoznak, hogy klasszikus módon eltüntessék nemcsak a nyelvi, hanem a kulturális gátakat is. Amióta az emberiség büntetésben részesült Bábel híres tornyának építése miatt, a fordítók azok, akik igyekeznek visszaállítani a Bábel előtti állapotot, ők azok, akik nem tudják elfogadni, hogy az emberek örökre különbözőek és egymástól idegenek legyenek, akik nem tudnak megbékélni azzal, hogy a kettősség és az ellentmondásosság normális állapot. Azóta minden egyes újabb fordítás egy új téglát leendő Bábel tornyában. Az építés azonban egyben rombolás is. Mindazoknak a korlátoknak a lerombolása, amelyek lehetetlenné teszik, hogy az emberek kiéljék legtermészetesebb vágyukat, hogy megéljék a mérhetetlen közvetlenség tapasztalatát. Főképpen ebben látom munkám egyetemes értelmét, s nagyjából ebben van a fordítás hozzám legközelebb álló poétikája. Mikroszinten, tehát egy emberi élet kereteiben a magyar nyelven születő irodalom bemutatásán dolgozom, de – a definíció szerint – a

célnyelv, azaz a szerb nyelv kultúráját gazdagítom. Egy-két rövidebb időszakot leszámítva, Szerbiában a fordításkultúra az általános kulturális fejlettségi szinthez mérten kivételesen színvonalas volt. Létezett egy időszak, amikor a fordítás – különösen Vajdaságban – korparancsnak számított. Létezett tehát egy alapelv, hogy a legfontosabb irodalmi műveket, akár a többségi nemzet, akár a nemzeti kisebbségek (akkori szóhasználat: nemzetek és nemzetiségek) nyelvén íródtak, kölcsönösen fordítani kell: közvetlenül, vagy a közvetítő, többségi nyelv segítségével. A multikulturalizmus adott, és magától értetődő volt, viszont programszerűen törekedtek az interkulturalizmusra (akkori terminussal: a kultúrák egymás közti átszőződésére). Létezett – mondhatni – egy őszinte érdeklődés az iránt, amit alkottak ebben a környezetben. A kiadóházak és az irodalmi folyóiratok évi termésének 15–30 százalékát a fordításiirodalom képezte (a nemzeti kisebbségek nyelvéről és nyelvére fordított irodalom). Közös költészeti antológiák jelentek meg, közülük csak néhányat említsünk: *Pesništvo razlike* – Jovan Zivlak kötete (Pancsova, 1978), *Savremena poezija Vojvodine* – többek összeállítása (Bijelo Polje, 1984), *Vojvodinska poezija* – Selimir Radulović válogatása macedón nyelven (Struga, 1985), *Antologija – savremeno pesništvo u Vojvodini – 1945–1990* – ugyancsak Selimir Radulovićtól (Újvidék, 1990).

Pero Zubac 1974-ben Nagybecskerekén megjelenteti a vajdasági magyarok költészeti antológiáját *Romor ravnice* címmel. A Szerb Matica beindítja az *Iz knjizevnosti Mađara u Jugoslaviji* című sorozatát. Ebben jelenik meg a háború utáni jugoszláviai magyar költészet antológiája *Koren i krila* címmel Bori Imre, Szeli István és Bányai János válogatásában (1983), a jugoszláviai magyar elbeszélések antológiája *Neobičan poklon* címmel Bori Imre, Szeli István és Juhász Géza válogatásában (1983), valamint Gion Nándor *Vojnik sa cvetom* című regénye (1983). Egyébként a vajdasági magyar költészet első antológiája szerb nyelven 1928-ban jelent meg *Snoplje* címmel, Csuka Zoltán válogatásában és fordításában, ugyanakkor pedig Debreczeni József és Szenteleky Kornél válogatásában a modern szerb költészet első antológiája magyar nyelven *Bazsalikom* címmel. A Szerb Matica megjelentette Bori Imre *Knjizevnost jugoslovenskih mađara* című könyvét (1976, 1979), nevezetes „fehér sorozatában” megjelentek Domonkos István és Sziveri János versei, a Danas kiadásában pedig Végel László *Memoari jednog makroa* című kultuszregénye. Ugyanez a kiadó megjelentette Bogdánfi Sándor, Deák Ferenc, Gál László, Gion Nándor, Majtényi Mihály és mások műveit. Más vajdasági kiadóházak, így a szabadkai Minerva, az Osvit és a Rukovet, az újvidéki Testvériség-Egység, a Stražilovo és a Svetovi is folyamatosan jelentették meg vajdasági magyar szerzők műveit. Ezenfelül az itteni nemzetek nyelvén megjelenő napi- és hetilapok is figyelemmel kísérték és továbbították (fordították) a jelentősebb cikkeket, kommentárokat, jegyzeteket. Na-

gyon hasonló volt a helyzet a más kisebbségi nyelvekről való fordítás tekintetében is. Az interkulturalizmus jegyében zajlott az irodalmi élet is, a közös irodalmi estek teljesen normális jelenségnek számítottak, a költészeti társaságokban és írótáborokban jelen voltak minden nyelvi kifejezés szerzői.

Ezt a (megítélésem szerint fölöttébb dicséretes) gyakorlatot durván elhanyagolták a 90-es évek elejétől kezdődően, amikor a „nemzeti kérdés” – amely ezeken a tájakon mindig is végzetesnek bizonyult – minden más kérdés és jelenség egyedüli elismert és egyedüli érvényes mércéje lett. Egy multikulturális közösségben az emberek évszázadokon át építgetik és tökéletesítik a harmonikus viszonyokat, ám hogy ezek mégis mennyire törékenyek, az éppen nálunk drámai módon jutott kifejezésre. Ha, mondjuk, az elmúlt mintegy 20 évben többet fordítottunk volna, mint amennyit áltattuk magunkat holmiféle önelégült és természetfölötti szellemiségekről szőtt mítoszokkal, talán e nemzet írástudó részének többsége nem esett volna oly naivan a xenofóbikus nemzetállam hazug és zagyva meséjének fogságába.

Éppen ebben az időszakban Vajdaságban valami szokatlan dolog történik. 1989-től 2000 végéig ugyanis (az én adataim szerint) Szerbiában szerb nyelven 69 kötetben 21 magyar szerző műve jelent meg. Csakhogy mindezeket a könyveket belgrádi kiadók jelentették meg. Egyet sem a multikulturális Vajdaságban adtak ki. És a 21 szerző közül csupán kettő vajdasági: Végel László és Losoncz Alpár. Az elsőől nyolc könyv, a másodiktól filozófiai értekezések egy gyűjteménye jelent meg. Az összes többi szerző a szomszédos Magyarországról való. A legtöbbet fordított szerző Hamvas Béla 28 könyvvel (Sava Babić kolléga szinte misszióként vállalt tevékenységének köszönhetően Szerbiában Hamvas kultuszíróvá vált. Hozzá kell tennünk, 2000-ben Sava Babićnak további néhány Hamvas-könyve volt meg kéziratban, talán most is van), utána Konrád György következik 10 könyvvel, majd a már említett Végel László 8 könyvvel, Eörsi István és Esterházy Péter 4-4 könyvvel, valamint Déry Tibor és Kosztolányi Dezső 2-2 könyvvel szerb nyelven ebben az időszakban stb.

Ezt a lehangoló képet csak kiegészíti a tény, hogy rohamosan csökken a fordítással foglalkozók száma. A korábbi (interkulturális) időszakban, tehát a 60-as, 70-es és 80-as évekről van szó, mintegy tízen fordítottak aktívan magyarról: Sava Babić, Judita Šalgo, Radoslav Mirosavljev, Danilo Kiš, Gabrijela Arc, Ivan Ivanji, Aleksandar Tišma, Eugen Verber, Josip Varga, Lazar Merković. Közülük ma már csak ketten foglalkoznak aktívan, hivatásszerűen fordítással. Danilo Kiš, Judita Šalgo, Radoslav Mirosavljev és Aleksandar Tišma már nem élnek, a többiek passzívakká váltak, ami pedig az utánpótlást illeti, egyedül a magyar nyelv és irodalom szakon a diplomázás utáni tanulmányait végző Marko Čudić foglalkozhatna szakavatottan ezzel a munkával.

A politikusok mindennek ellenére fölöttébb szeretik hangoztatni e multikulturális közösség harmonikus voltát, s afféle védelmezőkként igyekeznek is megmutatni ezt időnkénti gesztusok szintjén, rangos elismerések, mondjuk életműdíj odaítélésével egyik-másik kisebbségi szerzőnek. Ez történt Bori Imre kétszeres akadémikussal is, ám maga az életmű, úgy látszik, itt senkit sem érdekel. Bori Imre akadémikus több mint 40 könyvet írt és jelentetett meg, köztük monográfiát Miroslav Krležáról és Ivo Andrićról, ám a vajdasági magyar irodalom történetének már említett, 1979-es kiadásán kívül egyetlen más könyvét sem fordították le a többségi nemzet nyelvére. Amikor ezen a tavaszon meghalt, a szerb sajtó még csak hírt sem adott róla. Furcsa, hogy – két-három tiszteletre méltó kivételen kívül – az említett időszakban az újvidéki irodalmi folyóiratok szerkesztői nem mutattak érdeklődést az iránt, mit ír Tolnai Ottó, Böndör Pál, Thomka Beáta, vagy a fiatalok közül Lovas Ildikó, Sebők Zoltán, Balázs Attila. Azok, akik – talán éppen észrevétlenségükkel – építik ezt a szép harmóniát.

Ezek a számadatok és a tények. Más kérdés – úgy tűnik, még fontosabb –, milyen a magyar irodalom fogadtatása a szerb nyelvterületen. Némely újabb recepcióméletek szerint az ún. igazi befogadást nem maguk a fordítások, illetve azoknak a száma jelenti, nem is a recenziók és a kritikák, hanem azok a szerzők és azok a művek, amelyek, beépülve a célnyelv irodalmának központi gondolatmeneteibe, e célnyelv „saját” tradíciójának részévé válnak. Azok a könyvek, illetve szerzők tehát, amelyek, ill. akik „esemény”-ként hatnak a célkultúrára. Mellesleg, az irodalomelméletet mint tantárgyat sok nyugati egyetemen kultúrtudománnyal (cultural studies) váltják fel, ami azt jelenti, hogy a figyelem gyűjtőpontja magáról a műről áttevődik az általa – akár saját környezetében, akár idegen kontextusban – kiváltott hatásra.

Ilyen szempontból figyelemre méltó utalásai vannak annak az elemzésnek, amelyet Faragó Kornélia irodalomtörténész és irodalomelméleti kutató végzett a magyar irodalom szerb befogadásáról az utóbbi tíz évben. Vizsgálódásai azt mutatják, hogy Konrád György életművének szerb kanonizálásához a 12 megjelent könyvén kívül mindenképpen hozzájárult folyamatos jelenléte is. E szerzői pozíció kiépítését a szerb irodalmi színtéren a médiumok, a kiadók, a recenzensek és a vajdasági értelmiségiek támogatták, de nagy hozzájárulásuk volt a tudományos és művelődési intézményeknek is. A Vajdasági Íróegyesület pl. még 1993-ban tudományos értekezletet szervezett a Szerb Maticában Konrád György munkásságáról, mintegy 15 jeles előadó részvételével. Konrád 2003 februárjában személyes jelenlétével tette érdekesebbé Melinda i Dragoman című regényének belgrádi bemutatását. A szerb sajtó szerint ez az irodalmi est „a hónap legjelentősebb irodalmi eseménye” volt. Február 13-án Konrád Újvidéken bevezető előadást tartott a Létezik-e még közép-európai álom? elne-

vezésű tanácskozáson, az év október 24-én pedig – abból az alkalomból, hogy az Újvidéki Egyetem díszdoktorává avatták – A város mint műemlék címmel tartott előadást. Ha jól emlékszem, 1989 óta Konrád kb. tizenkétszer látogatott el Szabadkára, Újvidékre, Belgrádba és Budvára, s a média mindig nagy figyelmet szentelt neki. Faragó Kornélia kiemeli, hogy szövegeinek állandó jelenléte és a folyamatos megjelentetés révén lehetővé vált, hogy a szerző személyes kapcsolatokat is kialakítson a szerb irodalmi és kultúrpolitikai környezettel. Hasonló módon került be a szerb irodalmi gondolkodás vérkeringésébe Végel László is. Hamvas Bélán kívül ők ketten a legtöbbet idézett magyar írók Szerbiában.

Ha többet fordítottunk volna az utóbbi mintegy húsz évben, több embert bekapcsolhattunk volna a világirodalom globális olvasóhálózatába. Hiszen ha elolvassuk egy könyvet, nemcsak a szerzőhöz kerülnek közelebb, hanem rokonságba kerülnek mindazokkal, akik ezt a könyvet bárhol, bármikor, bármely nyelven elolvasták. Ily módon a fordításirodalom nélkülözhetetlen oxigén mindazoknak, akik a provincializmus, a bezárkózás, a befelé fordulás ellen harcolnak.

